

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ İŞLƏNƏN İCTİMAİ-SİYASİ TERMİNLƏRİN KÜTLƏVİ İNFORMASIYANIN ZƏNGİNLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ ROLU

Nərgiz İSGƏNDƏROVA *

Xülasə: Dilin lüğət tərkibində yeni terminlərin yaranması cəmiyyətin inkişafı, cəmiyyətdə gedən proseslər, bu proseslərin istiqaməti və cəmiyyət üzvlərinin ətrafında baş verən bu və digər hadisəyə münasibəti ilə sıx surətdə bağlıdır. İngilis və Azərbaycan dilində ictimai-siyasi terminlər digər sahə terminlərindən özünəməxsus xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. İctimai-siyasi terminlərin öyrənilməsi sosiolingvistikanın actual məsələlərindən biri olmuşdur. İctimai-siyasi proseslər dildə yeni terminlərin yaranmasına, müəyyən qədər arxaikləşmiş terminlərin fəallaşmasına səbəb olur. İctimai-siyasi terminologiya bu baxımdan digər sahə terminosistemindən seçilir. Belə ki, burada yeni terminlərin yaranması və ya fəallaşması cəmiyyətdəki ictimai-siyasi, sosial-maddi proseslərin gedişindən, kütləvi ümumdərkdən, kollektiv daxilində bu və ya digər ideologiyanın necə qarşılınmasından çox asılıdır. Bu prosesdə kütləvi informasiya vasitələrinin rolu əvəzsizdir. Kütləvi informasiya vasitələri ictimai-siyasi terminlərin yayılmasında, işləklik qazanmasında, terminoloji sistemin zənginləşməsində böyük rol oynayır. Qəzet, jurnal, radio və televiziyanın bu sahədə imkanları genişdir. Digər sahə terminlərindən fərqli olaraq ictimai-siyasi terminlərin kütləvilikə meyli bu sahədə informasiya vasitələrinin iştirakını zəruri edir. Kütləvi informasiya vasitələri gündəlik zəruri hadisələri əks etdirdiyindən burada sosial-siyasi həyatın bütün sahələri, ictimai-mədəni inkişaf, elmi-texniki tərəqqi ilə bağlı mühüm yeniliklər işıqlandırılır.

Açar sözlər: *ictimai-siyasi terminlər, dilin lüğət tərkibi, kütləvi informasiya vasitələri*

The Role of Socio-political Terms For The Enrichment of The Media In Azerbaijani and English Languages

Abstract: The establishment of new terms in the vocabulary of the language is closely related to the development of the society. Socio-political terms in English and Azerbaijani differ from other field terms due to their specific characteristics. The study of socio-political terms has become one of the actual issues of sociolinguistics. Socio-political processes lead to the emergence of new terms in the language and the activation of archaic terms. The role of mass media in this process is invaluable. The mass media play a great role in the spread of social and political terms, gaining functionality, and enriching the terminological system. Newspapers, magazines, radio and television have wide opportunities in this field. Unlike other field terms, the mass tendency of socio-political terms necessitates the participation of information media in this field. Since the mass media reflects daily necessary events, important innovations related to all areas of socio-political life, social-cultural development, and scientific-technical progress are covered here..

Key Words: *socio-political terms, vocabulary, mass media.*

Giriş

Dilin lüğət tərkibində yeni terminlərin yaranması cəmiyyətin inkişafı, cəmiyyətdə gedən proseslər, bu proseslərin istiqaməti və cəmiyyət üzvlərinin ətrafında baş verən bu və digər hadisəyə münasibəti ilə sıx surətdə bağlıdır. Ətraf mühitin insan təfəkkürünə təsiri dildə də öz əksini tapır. İnsanın dünyagörüşü inkişaf etdikcə, digər insanlar və cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqələri genişləndikcə fikrin dolğun və dəqiq ifadəsi üçün dildə yeni leksik vahidlərin meydana gəlmə zərurəti duyulur.

İnsanlar birliyinin formalaşdırdığı cəmiyyətin həyatında baş verən dəyişikliklər yeni məşğuliyyət sahələri yaradır. Belə sahələr meydana gəldikcə və bu sahələrin əhatə dairəsi genişləndikcə dildə spesifik xüsusiyyətli terminoloji sistemin, xüsusi lay təşkil edən leksik vahidlər qatının formalaşmasına şərait yaranır. Xüsusi sahə leksik vahidləri dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində böyük rol oynayır. Elmi-texniki tərəqqi, ictimai-siyasi münasibətlər, cəmiyyətin həyatında baş verən bu və ya digər hadisələr, eləcə də xalqlar və ölkələr arasında ictimai-siyasi, elmi-mədəni əlaqələrin genişlənməsi milli dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsinin iki yolunu labüd edir; milli dilin lüğət tərkibinin daxili imkanlar

* Ögr. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, AMYO, Adalet Bölümü, ayumutlu@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9500-5338

hesabına zənginləşməsi və digər dillərlə qarşılıqlı münasibətlər əsasında alınmalar hesabına zənginləşmə.

1. İngilis və Azərbaycan Dillərində İctimai-siyasi Terminlər və Onların Yaranması Yolları

İngilis və Azərbaycan dilində ictimai-siyasi terminlər digər sahə terminlərindən özünəməxsus xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir, lakin bu terminoloji sistemin də formalaşması və zənginləşməsi həmin iki yola əsaslanır.

İctimai-siyasi terminlərin öyrənilməsi sosiolinqvistikanın actual məsələlərindən biri olmuşdur. İctimai termin dedikdə insanların cəmiyyətdəki münasibətlərini, onların social və dini durumlarını, qarşılıqlı hüquqi anlaşmalarını, fəlsəfi-etik baxışlarını əks etdirən leksik vahidlər, siyasi termin dedikdə isə insanların sinfi münasibətlərə əsaslanan mövqe və davranışları, ölkənin xarici və daxili siyasətilə bağlı fəaliyyət sahələrini ehtiva edən anlayışlar, fərd və toplum münasibətlərini, bu münasibətlərin məcmuyunda doğan məzmun və mahiyyəti əks etdirən terminlər nəzərdə tutulur.

İctimai-siyasi terminologiyanın əhatə dairəsinə əsasən tarix, fəlsəfə, hüquq, iqtisadiyyat, qismən psixologiya, pedaqogika, tibb, coğrafiya, kənd təsərrüfatı, hərbi terminologiya sahələri daxildir.

Digər sahə terminləri kimi ictimai-siyasi terminlər də dildə iki yolla yaranır və bu yollar ictimai-siyasi leksikanın zənginləşməsi üçün əsas rol oynayır:

1. Dilin daxili imkanları hesabına.
2. Alınmalar hesabına.

Müasir dövrdə çoxlu sayda ictimai-siyasi, elmi- publisistik ədəbiyyatın, qəzet və jurnalların nəşri az müddətdə xeyli ictimai-siyasi terminlərin yaranmasına və bu xüsusi sahə leksikasının zənginləşməsinə səbəb olmuşdur.

İngilis və Azərbaycan dilinin ictimai-siyasi leksikasında alınmalar böyük rol oynayır. İctimai dildə işlənən alınma sözlərin bir çoxu elmi-texniki, ictimai-siyasi və sosial inkişaf əlaqədar yaranan bəzi məfhum və anlayışlar bir ölkə və bir dil daxilində qalmır. İnformasiya axını, publisistik qaynaqlar cəmiyyət arasında iqtisadi, ictimai-siyasi, mədəni və sosial əlaqələr nəticəsində bir dildən başqa dilə keçir və həmin dildə işlənməyə başlayır.

Dilin yerləşməsində, lüğət tərkibinin zənginləşməsində terminologiyanın mühüm rolu var. Yeni sözlərin dilə daxil olması dilçiliyin digər sahələrinə nisbətən terminologiyada daha tez və məhsuldar baş verir

İngilis dilinin terminologiyası alınma terminlərlə zəngindir. Bu terminləri aşağıdakı formada qruplaşdırmaq olar:

1. Skandinaviya və yunan dilindən alınan ictimai-siyasi terminlər: sky, skill, screen, studio, idea, etymology, tragedy, dialog, character, style, system, rythm and so on.
2. Fransız dilindən alınan terminlər əsasən siyasət, hərbi və incəsənət sahələrinə daxil olmuşdur. Məsələn: parliament, nation, council, minister, army, battle, victory, machine, champion etc.
3. İtalyan və ispan dilindən alınan terminlər: opera, piano, sonata, umbrella, tobacco.
4. Ərəb və fars dilindən alınan terminlər: amir, haram, xalifa, caravan, coffee, cheese, shalle.

Aşağıdakı milli terminlər ingilis mənşəli terminlərlə əvəz olunmuşdur:

məsafə - interval	müsbət – plyus
quruluş – sistem	mənfi – minus
ənənə - tendensiya	təcrübə - praktika
düstur – formul	inkişaf – dinamika
ərazi – region	məlumat – informasiya
rəmz – simvol	imkan – potensial

Müasir terminoloji lüğət tərkibinin zənginləşməsi yollarından biri də abreviaturalar, yəni ixtisarlardır. Dilçilikdə qəbul olunmuş mülahizələrə görə, “Abreviatura” üsulu ayrı-ayrı terminoloji sistemlərdə sözə qənaət edilməsinə, çoxsözlü terminlərin konkret terminlərlə əvəz olunmasına şərait yaradır.

İngilis və Azərbaycan dilinin ictimai-siyasi leksikasında abreviaturaların xüsusi yeri vardır. İctimai-siyasi proseslərin sürəti müəyyən fikrin və anlayışın yığcam və konkret ifadəsini tələb edir.

Azərbaycan dilində olan abreviaturalar:

İS – informasiya sistemi

SYQ – sabit yaddaş qurğusu

KİV – kütləvi informasiya vasitələri

TEC – tələbə elmi cəmiyyəti

YAP - yeni Azərbaycan partiyası

BMT – Birləşmiş Millətlər təşkilatı

NZO – nüvə zədələnmə ocağı

AŞ – Avropa Şurası

İngilis dilində olan abreviaturalar:

EU – European Union

ID – identity document

AIDS – acquired immune deficiency syndrome

UFO – unidentified flying object

PC – personal computer

OPEC – Organisation of Petroleum Exporting Countries

MP – Prime Minister

NATO – North Atlantic Treaty Organisation

BBC – British Broadcasting Corporation

MP – Member of Parliament

İngilis və Azərbaycan dilinin ictimai-siyasi terminologiyasının zənginləşməsindən və yeni ictimai-siyasi leksik vahidlərin yaranmasından, kütləvilik qazanmasından və dilin lüğət tərkibinə daxil olmasından danışarkən bu prosesləri zəruri edən istiqamətlər izlənməlidir.

Dildə ictimai-siyasi terminlərin yaranmasını, onların dilin lüğət tərkibində passiv mövqedən aktivləşməyə doğru inkişafını, digər dillərlə qarşılıqlı münasibətlər nəticəsində terminalmanı və ya terminlərin digər dillərə keçidini cəmiyyətdə baş verən ictimai-siyasi proseslərin fonunda izləmək vacibdir. İctimai-siyasi proseslər dildə yeni terminlərin yaranmasına, müəyyən qədər arxaikləşmiş terminlərin fəallaşmasına səbəb olur. İctimai-siyasi terminologiya bu baxımdan digər sahə terminosistemindən seçilir. Belə ki, burada yeni terminlərin yaranması və ya fəallaşması cəmiyyətdəki ictimai-siyasi, sosial-maddi proseslərin gedişindən, kütləvi ümumdərkdən, kollektiv daxilində bu və ya digər ideologiyanın necə qarşılanmasından çox asılıdır. Bu prosesdə kütləvi informasiya vasitələrinin rolu əvəzsizdir.

Kütləvi informasiya vasitələri ictimai-siyasi terminlərin yayılmasında, işləklilik qazanmasında, terminoloji sistemin zənginləşməsində böyük rol oynayır. Qəzet, jurnal, radio və televiziyanın bu sahədə imkanları genişdir. Digər sahə terminlərindən fərqli olaraq ictimai-siyasi terminlərin kütləviliyə meyli bu sahədə informasiya vasitələrinin iştirakını zəruri edir. Kütləvi informasiya vasitələri gündəlik zəruri hadisələri əks etdirdiyindən burada sosial-siyasi həyatın bütün sahələri, ictimai-mədəni inkişaf, elmi-texniki tərəqqi ilə bağlı mühüm yeniliklər işıqlandırılır.

Son illərdə mətbuat vasitəsilə Azərbaycan dilinə daxil olan ictimai-siyasi terminləri belə qruplaşdırmaq olar:

1. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində olan ayrı-ayrı sözlərdən istifadə etməklə fərdi üslub nəticəsində yaradılan söz birləşməsi və mürəkkəb söz strukturlu ictimai-siyasi

terminlər. Fikrin daha original və təsirli çatdırılması üçün ayrı-ayrı siyasi xadimlər, ideolloq və dövlət başçıları, o cümlədən də elmi-siyasi yaradıcılıqla məşğul olan adamlar Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində olan müxtəlif sözlərin birləşdirilməsi yolu ilə yeni ictimai-siyasi məzmun ifadə edən leksik vahidlərə daha çox üstünlük verirlər. Bu zaman yaranan dil vahidləri həm həqiqi mənanı, həm də məcazi mənanı ifadə edə bilir.

a) Həqiqi mənalı: informasiya təzyiqi, milli suverenlik, bazar iqtisadiyyatı, milli təhlükəsizlik, özünümaliyyətləşdirmə, siyasi müxalifət, fəvqəladə vəziyyət, iqtisadi zona, xalq hərəkatı, milli ordu, milli mənsubiyyət, insan haqları, ümumbəşəri ekoloji fəlakət, unitar dövlət, demokratik fikri və s.

b) Məcəzi mənalı: dəmir ledi, əsrin müqaviləsi, zirvə toplantısı, siyasi aysberq, donor ölkə, siyasi atmosfer, soyuq müharibə, qaynar müzakirə, alovlu çıxış, azadlıq əşiqi və s.

2. Okkozional neologizmlər kimi fərdi yaradıcılıq nəticəsində meydana gələn ictimai-siyasi terminlər. Belə terminlərin kütləviləşməsi uzun müddətli proses tələb edir. Fərdi üsluba söykənən belə neologizmlərin bir çoxu sonradan unudulur, ən uğurluları isə ya yeni anlayış ifadə edən termin kimi, ya da özgədil vahidini əvəzləyən milli termin kimi dilin lüğət tərkibinə daxil olur və kütləviləşir. Bunlar da bir neçə yerə bölünür:

a) olduğu kimi və ya cüzi dəyişikliklə etimon dildən ksenomaniya yolu ilə mənimsənilən və fərdi üslubu zənginləşdirən ictimai-siyasi alınmalar: informasiya, federasiya, geopolitika, spiker, emiqrasiya, monoideologiya və s.

b) Ksenomaniya yolu ilə alınan terminləri türk dillərindən alınan və ya Azərbaycan dilinin lüğət tərkibindən götürülmüş passiv mövqeli terminlərlə əvəzləyən leksik vahidlər: yetərsay, uluslararası, atəşkəs, cəngüdə, durum, olay, əski, yasaq, basqın, başarı, toplum və s.

2. Terminlərin Yaranmasında Sosiolinqvistik Amillərin və Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin Rolu

Kütləvi informasiya vasitələrində bu gün sürətli şəkildə işlənən bu dil vahidlərindən hansının bir müddət sonra kütləvilik qazanması və Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə daxil olması sosiolinqvistik amillərdən asılıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, kütləvi informasiya vasitələrində işlənən bu terminlərin böyük əksəriyyəti ekvivalent variantından daha anlaşılıqdır. Hər hansı ideoloji-siyasi baxışın yayılmasında və təbliğində anlaşılıqlı ifadələrin rolu isə əvəzsizdir.

İctimai-siyasi leksikada kommémorativ terminlərin yayılması da kütləvi informasiya vasitələrindən asılıdır. Kommémorativ termin ad və ya familiyalar əsasında yaranan ictimai-siyasi termindir. Bunlar müəyyən siyasi baxışın, ideoloji-fəlsəfi nəzəriyyənin müəllifləri ilə bağlı yaranır və həmin baxış və nəzəriyyə cəmiyyətdə aradan çıxsa da, kommémorativ termin dilin lüğət tərkibinə daxil olur. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə daxil olan və kütləvi informasiya vasitələrində bu tipli kommémorativ terminlər bu gün də yaranır və işlənir.

Cəmiyyətdə gedən dəyişikliklər, sosial-iqtisadi vəziyyət, siyasi proseslər cəmiyyət üzvlərini ətrafda gedən prosesləri qavramağa məcbur edir. İctimai-siyasi terminlərlə kütləvi əlaqə də bu səbəbdən baş verir. Digər sahə terminlərindən fərqli olaraq ictimai-siyasi terminlər daha çox kütləvilikə meyillidir. Burada obyektiv və subyektiv amillər sosiolinqvistik amillərlə birləşə çıxış edir.

Müxtəlif sosial amillərin təsiri ilə ictimai-siyasi terminlər meydana gəlir, bəzi terminlər passivləşir, gerçəkliyi əks etdirmə baxımından bəzi leksik vahidlər aktivləşir və işləklilik qazanır.

Azərbaycanda H.Zərdəbinin buraxdığı “Əkinçi” qəzetilə mətbuatın tarixi başladı. Bu qəzet cəmiyyətdə baş verən hadisələri əks etdirdiyi üçün onun üslubunda, terminologiyasında ictimai-siyasi leksik vahidlər xüsusi yer tuturdu. Görkəmli maarifçi termin yaradıcılığı üçün əsas mənbə olaraq ümumxalq dilinin ayrı-ayrı dialekt və şivələrindən istifadə edərək bir çox dil vahidlərini məhdud dairədən çıxararaq ədəbi dilə gətirmişdir. Onu da qeyd etmək yerinə

düşərdi ki, gömrücxana, gömrük rüsumu, bank bileti terminlərini ilk dəfə dilimizdə işlək vahidə çevirən “Əkinçi” qəzeti olmuşdur. Sonradan “Molla Nəsrəddin” jurnalı bu yolu və ənənəni davam etdirdi. XX əsrin başlanğıcında Azərbaycanda xeyli mətbuat orqanı dərc edilirdi.

Xalqın maarifləndirilməsində, ideoloji-siyasi mübarizənin işıqlandırılmasında “Ziya”, “Kəşkül”, “Şərqi-rus”, “Həyat”, “Tərəqqi”, “Təkamül”, “İnqilab”, “İrşad”, “Kaspi” və digər qəzet və jurnalların rolu böyük olmuşdur. Müxtəlif siyasi, elmi, ədəbi yönümlü olduğundan bu qəzet və jurnallardakı yazıların dilində işlənən terminlər də fərqlənirdi. Həmin dövr kütləvi informasiya vasitələrinin dilində işlənən ictimai-siyasi terminlərin də tərkibi üç qrupun birləşməsindən ibarət idi: milli mənşəli, ərəb və fars mənşəli, rus və Avropa mənşəli ictimai-siyasi terminlər. Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra hakimiyyətin bir mərkəzdə cəmlənməsi daha çox rus mənşəli ictimai-siyasi terminlərin işlədilməsini məcburlaşdırdı. 70 il müddətində bu proses davam etsə də, həmin dövr ərzində Azərbaycanda dərc olunan kütləvi informasiya vasitələrində - qəzet və jurnallarda, toplu və məcmuələrdə milli mədəniyyətə, o cümlədən də milli mənşəli terminlərin işlədilməsinə meyl güclənmiş, ətrafdakıları yeni qavrama tərzini formalaşmışdır. Bu baxımdan “Qobustan”, “Azərbaycan”, “Ulduz”, “Gənclik”, “Ədəbiyyat və İncəsənət” kimi qəzet və jurnallarda milli mənlik şüurunun ən vacib atributu olan ana dilinə münasibət yeni istiqamətdə inkişaf edir, dildə milli mənşəli terminlərin, o cümlədən də ictimai-siyasi terminlərin işlədilməsi bir ənənəyə çevrilirdi.

Azərbaycanda ictimai-siyasi leksikanın milli mənşəli terminlərlə zənginləşməsi 80-ci illərin sonu və 90-cı illərin əvvəllərində daha da gücləndi. Mətbuat orqanları cəmiyyətdə gedən prosesləri xalqa yığcam, dəqiq və təsirli şəkildə çatdırmaq üçün milli mənşəli terminlərə, milli köklərə söykənən ictimai-siyasi üsluba üstünlük verməyə başladı.

Cəmiyyətdə gedən dəyişikliklər, sosial-iqtisadi vəziyyət, siyasi proseslər cəmiyyət üzvlərini ətrafda gedən prosesləri qavramağa məcbur edir. İctimai-siyasi terminlərlə kütləvi əlaqə də bu səbəbdən baş verir. Digər sahə tərminlərindən fərqli olaraq ictimai-siyasi terminlər daha çox kütləvilikə meyillidir. Burada obyektiv və subyektiv amillər sosiolinqvistik amillərlə birləşmişdir.

Müstəqillik illərində ölkəmizdə aparılan uğurlu islahatlar, quruculuq işləri, yüksək iqtisadi artım, milli elmi inkişaf konsepsiyamızın davamlı həyata keçirilməsi Azərbaycan elminin inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsini şərtləndirmişdir. Elm sahələrinin inteqrasiyası, elmi biliklərin müxtəlif istiqamətlərdə inkişafı, xarici dövlətlərlə ictimai-siyasi əlaqələrin güclənməsi, elm sahələrində terminoloji bazanın da inkişafına təsir göstərmişdir. Azərbaycan dilində işlənən, o cümlədən yeni yaranan terminlərin toplanması, aprobeasiyası və tətbiqinin sürətləndirilməsi dilimizdəki elmi-texniki anlayışların vahid sistem əsasında təkmilləşdirilməsini həyata keçirmək dövrün tələbi olmuşdur.

İngilis dili dünya miqyasında geniş yayılmış beynəlxalq ünsiyyət vasitəsidir. Eyni zamanda, respublikada indiyə qədər elm və texnikanın müxtəlif sahələrinin inkişafında rus dilinin rolunun (azərbaycan-ingilis-rus) nəzərə alınması vacibdir. Bu baxımdan terminoloji lüğətlər tərtib edən zaman türk dilinin də cəlb olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Demək, Azərbaycanca, ingiliscə, rusca, türkcə terminoloji lüğətlərin tərtibi günün tələbidir. İctimai-siyasi terminlər dedikdə, biz bura politologiya, fəlsəfə, sosiologiya, kulturologiya, diplomatiya, iqtisadiyyat, tarix və digər ictimai-humanitar elmlər sahəsində işlənən terminləri aid edirik.

İctimai-siyasi leksika dilin xüsusi bir qatını təşkil edir və onun funksional səlahiyyətləri çox genişdir. KİV hesabına ictimai-siyasi leksikanın funksiyaları həm güclənir, həm də artır. Azərbaycan dilinin terminoloji leksikasının əsas bir hissəsini ictimai-siyasi terminlər təşkil edir. Azərbaycan dilində ictimai-siyasi terminlərin semantik üsulla yaradılmasının əsas istiqamətlərindən biri dildə olan ümumişlək sözlərin terminləşməsidir.

Məsələn, çevriliş, həmrəylik, xata, birlik, intizam, güc, kütlə, məsuliyyət, özbaşınalıq, səhlənkarlıq, tələb, təklif, artım və s.

Xata - şəxsin dövlətə, cəmiyyətə və digər şəxslərə qarşı təqsirgahcasına törətdiyi, ictimai təhlükəli hüquq pozuntusu. Xətalər ictimai həyatın müxtəlif sahələrində törədilir, müxtəlif təcavüz obyektlərinə və hüquqi nəticələrə malikdirlər. O, mülki, inzibati və intizam hüquq pozuntularına təsnif edilir.

Birlik - həyat şəraitinin oxşarlığı, norma və dəyərlərlə, sosial identikliyin dərk edilməsi və təşkilati münasibətlərlə bağlı olan insan toplumu

İşğal - bir dövlətin silahlı qüvvələrinin başqa bir dövlətin ərazisini güc yolu ilə tutması, həmin ölkənin suveren hüquqlarını tapdalaması.

İctimai-siyasi sahədə beynəlmiləl terminlərdən istifadə olunması və xüsusən ingilis dilindən terminlərin alınması prosesi çox artmışdır. Məsələn: Brifinq (ingiliscə briefing qısa təlimat) - kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinin qısa müddətli müşavirəsi.

Azərbaycan dilində ictimai-siyasi terminlərin yaranmasında kalka üsulundan geniş istifadə olunur. Bu üsul digər dillərdən ayrı-ayrı terminlərin Azərbaycan dilinə hərfi tərcümə prosesi ilə bağlıdır. Məsələn, international rent of territory - beynəlxalq ərazinin icarəsi, международная ситуация – beynəlxalq məqam, ratification of an international treaty – beynəlxalq müqavilənin ratifikasiyası, нотариальная запись – notarial qeyd, дипломатическое убежище – diplomatik sığınacaq, military occupation – hərbi yolla zəbt etmə, external policy – xarici siyasət və s. İctimai-siyasi terminlərin yaranmasında abreviasiya üsulundan da istifadə olunur. Məsələn, AB – Avropa Birliyi, MM – Milli Məclis, XİN – Xarici İşlər Nazirliyi, BMT – Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, DTX – Dövlət Təhlükəsizlik Xidməti, BVF – Beynəlxalq Valyuta Fondu, BHDA – Beynəlxalq Hüquqşünas Demokratlar Assosiasiyası, AXC – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, Aİ – Avropa İttifaqı, MDB – Müstəqil Dövlətlər Birliyi və s. Müasir dövrdə dilin lüğət tərkibinin zənginləşmə və yeniləşməsində alınma ictimai-siyasi terminlər xüsusi yer tutur və zaman keçdikcə bu mövqə artır. Yeni terminoloji sistemlər dünyada baş vermiş ictimai-siyasi dəyişikliklər zəminində meydana çıxır. İctimai-siyasi sahədə baş verən dəyişikliklər özünü terminoloji sistemdə göstərir. İctimai-siyasi proseslər ölkələr və millətləri yaxınlaşdırdıqca söz-terminalma prosesi də güclənir. Bu terminlər mənşəyinə görə müxtəlif, əsasən Qərbi Avropa dillərinə məxsusdur və ifadə etdikləri anlayışlarla birlikdə keçmişdir. İctimai-siyasi sahədə beynəlmiləl terminlərdən istifadə olunması və xüsusən ingilis dilindən terminlərin alınması prosesi sürətlənmişdir. Məsələn, İmpeachment (ingilis impeachment-ittiham etmək, mühakimə etmək) – dövlətin Ali hakimiyyət orqanlarının vəzifəli şəxsləri (o cümlədən, Prezidenti) tərəfindən qanunların kobud surətdə pozulduğu təqdirdə, Parlament tərəfindən həmin vəzifəli şəxsləri vəzifədən kənarlaşdırmağa yönəlmiş hüququ və ya mürəkkəb hüquqi - prosedur qayda (Atakişiyev 2008.182).

Monitoring (latın monitor – nəzarət edən, xatırladan; ingilis monitor – xəbərdaredici, qoruyucu) – siyasi, iqtisadi, hərbi və s. situasiyaların (vəziyyətlərin) və ya proseslərin, eləcə də hüquqi aktların mütəmadi, daimi, izlənməsi, yoxlanılması və qiymətləndirilməsi (Atakişiyev 2008.229).

Valorizasiya (ingilis valorization) - malın qiymətini və ya qiymətli kağızların kursunu süni sürətdə artırmaq üçün görülən dövlət tədbirləri (Atakişiyev 2008.297).

Vesternizasiya (ingilis western-qərb) –“qərbləşdirmə”; “qərb mentalitetindən” uzaq olan dövlətlərin, xalqların və ya ümumbəşəri inkişafdan geri qalan dövlətlərin, xalqların “qərb standartlarına” uyğunlaşdırılması məqsədlərinə xidmət edən, onlarda “qərb” sosial-siyasi, iqtisadi sistemin üstünlükləri barəsində təsəvvürlər yaradan sosial-psixoloji konsepsiyalardan biri (Atakişiyev 2008.298).

İngilis dilində də işlənən ictimai-siyasi terminlərin kütləvi informasiyanın zənginləşdirilməsində rolu böyükdür. İngilis dilində ilk qəzet 1620-ci ildə Joris Vesler

tərəfindən çap olunub. Bu qəzetin çap edilməsi ilə İngiltərədə mətbuatın əsası qoyulmuşdur. Elə 17-ci əsrdən başlayaraq qəzet terminləri meydana gəldi. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar: advertisement, back page, advice column, editor, comics, front page, headline, reporter, lead story, interviewer, newspaper office. XVIII əsrdən etibarən İngiltərənin bir neçə şəhərində mətbuat orqanları yaradıldı. Bunlardan biri Londonda çap olunan “Daily Courant” qəzeti idi. Onun ardınca isə “Public Advertiser” qəzeti Henry Woodfall tərəfindən dərc edildi. Bu qəzetlərin hər birində ictimai-siyasi terminlərin işlənməsinə geniş yer verilmişdir. Artıq XIX əsrdə Londonda çap edilən qəzetlərin sayı 52-ni keçmişdi. Qəzetlərin sayı artdıqca bu qəzetlərdə, jurnallarda işlənən ictimai-siyasi terminlərin də sayı artırdı. Siyasətlə bağlı olan terminlərə isə yazılı mətbuatda daha çox yer verilirdi. Bu terminlərə aşağıdakıları nümunə göstərmək olar: amnesty (əfv), cold war (soyuq müharibə), genocide (soyqırım), hot line (qaynar xətt), claim (tələb, iddia), election campaign (seçkiqabağı kampaniya), critical election (həlledici seçki), election fraud (seçki saxtılığı), ballot-box (seçki qutusu), alliance (ittifaq), emergency (fövqəladə vəziyyət), endeavour (təşəbbüs), refuge (sığınacaq), famine (aclıq), ally (müttəfiq).

Müasir dövrdə Böyük Britaniyada çap olunan “The Guardian”, “The Observer”, “The Independent”, “The Times”, “The Daily Mirror”, “The Sun”, “News of the world” kimi qəzetlərdə, həyatın müxtəlif sahələrinə aid olan Art magazine, Business magazine, Comics, Fashion magazine, Literary magazine, Political magazine, Satirical magazine, Science and technology magazine, Women’s magazine kimi jurnallarda, BBC, CNN, DNN, ITN, EuroNews, FoxNews, BBC World News, Animal Planet, Discovery kimi televiziya kanallarında, Voice of America, Radio Free Europe kimi radio dalğalarında işlənən ictimai-siyasi terminlər kütləvi informasiyanın zənginləşdirilməsinə xidmət edir. Hal-hazırda insanların ən çox faydalandığı kütləvi informasiya vasitələrindən biri isə internet şəbəkəsidir. İnsanlar internet vasitəsilə dünyada baş verən ən son hadisələri izləyə və onlar haqqında məlumat ala bilir.

Nəticə

İngilis və Azərbaycan dillərində ictimai-siyasi terminologiyanın zənginləşməsində sosiolinqvistik amillərin və kütləvi informasiya vasitələrinin rolunu araşdırdıqdan sonra belə bir qənaətə gəlmək olar ki, milli mənşəli ictimai-siyasi terminlərin yaranmasında cəmiyyətdə gedən proseslərin, yeni siyasi-ideoloji cərəyanların, bədii-siyasi, elmi-publisistik əsərlərin, müxtəlif siyasi tərcümə ədəbiyyatının, kütləvi informasiya vasitələrinin – qəzet, jurnal, radio, televiziya və internetin rolu böyükdür. İctimai-siyasi terminlərin yaranmasında, onların kütləvilik qazanmasında obyektiv və subyektiv amillər eyni dərəcədə özünü göstərsə də, ayrı-ayrı siyasi xadimlərin, ideoloq və dövlət rəhbərlərinin fərdi üslubu, gerçəkliyi ifadə tərzini, fikir düşüncələrini çatdırma metodu əsas sayıla bilər. Belə ki, yeni ictimai-siyasi terminlərin, xüsusilə okkozional neologizmlərin meydana gəlməsi fərdi yaradıcılıqla bağlıdır. Yeni yaranan ictimai-siyasi terminin cəmiyyətə, kütlələrə çıxış yolu informasiya vasitələridir. Burada yeni terminlərə münasibət həmin dil vahidlərinin işləklilik qazanması üçün başlıca amildir.

Ölkədə gedən ictimai-siyasi proseslər bu sahənin terminoloji sistemə güclü təsir edir, onu yeni dil vahidləri ilə zənginləşdirir, bəzi terminlərinə passiv mövqeyə çəkilməsinə səbəb olur. Sosial-siyasi durum kütlələri aktivləşdikcə, cəmiyyətdə yeni ideologiyalar yarandıqca gerçəkliyi dolğun, konkret və dəqiq ifadə edən terminlərin, mürəkkəb strukturlu sözlərin, söz birləşmələrinin meydana gəlməsinə şərait yaranır. Bütün dövrlərdə Azərbaycan və ingilis dilinin ictimai-siyasi terminlərinin sosiolinqvistik amillərdən asılı olmuş, bu amillərin təsiri hiss edilmişdir. Proseslər radikal və çevik yönüm aldıqca, yeni terminlərin yaranması da sürətlənmiş, dilin lüğət tərkibinə belə terminlərin axını da güclənmişdir. Gerçəkliyi daha obrazlı ifadə edən belə dil vahidləri kütləvi informasiya vasitələrinin köməyi ilə sürətlə yayılma imkanına malik olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

- Atakişiyev B.(2008) İnzibati hüquq və terminlər. Bakı,.s312
Abdullayev(1992)Azərbaycan dili məsələlər.S30-34
Cəfərov S.(1982) Müasir Azərbaycan dili. Bakı,s 221-224
Hacıyeva İ.(2003) Azərbaycan dilinin ictimai-siyasi terminologiyası.s 263-267
Xəlilova S. (1976)İnternasional terminlər. s123-128
Qasımov M. (1976)Azərbaycan dili terminologiyasının əsasları.s19-25
Qasımov X. (2009)Müstəqillik illərində Azərbaycan dilində termin yaradıcılığının əsas istiqamətləri. Bakı.s41-44
Məmmədov N. Dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsinin mənbə və üsullarına dair. Bakı, 1958. S67-68
Arnold.(1973) The English Word.s 224
Pashayeva M.,(2007) Jamalbeyli N. Focus on Newspaper. Bakı – “Nurlan”,s.228
Hajibeyli(2010) A. Phrasal Units. Bakı,s77